

Den mångförslagne Botten

Text: Roger Andersson

Vid översättning ur pjäsen har Göran O Erikssons översättning använts

Av alla Shakespeares komedier är *En midsommarnattsdröm* den som gör mig gladast – och mest glad gör mig den förslagne Niklas Botten. Trots hans något galna karaktär – eller kanske just därför – blir Botten till något av en hjälte. Den bullrige Bottens vill så oerhört mycket – för Botten finns inga begränsningar; helst vill han spela alla rollerna i hantverkarnas framträdande: älskare, tyrann eller lejon; självförtroende saknas inte. I Bottens karaktär kan hela karnevals-kulturen utläsas – i den är allt möjligt. Han blir kung för en natt då han med åsnehuvud, potent och grotesk, tar plats i den trånande äldrottningen Titantias famn. Den klassiska associationen för älvor, under elisabetansk tid, var förknippad med nymfer. Drottningen lockar honom till sitt läger med hemlighetsfulla lockrop:

Kom nu. Ta honom till min lövsal.
Den smala månen börjar redan vattnas

Man kan föreställa sig publikens reaktioner, en publik som var väldigt närvarande och delaktig på Shakespeares tid till skillnad mot idag. Burlesken måste ha tilltalat folket på ståplats. Att Titania tillfredsställer sig med en åsna, är inte i hennes fall något revolutionerande – hon tillhör skogsfolket och lever i symbios med naturen och biologin. Shakespeare har här, om än något groteskt, förenat naturen och människan. Den skriande åsnans kraftuttryck med sin uråldriga källa (narraktighet och potens är två saker som åsnan representerar enligt den klassiska litteraturen) kan ses som ett karnevalsuttryck, och då tolkas som folkets drift med dem som har makten. Vävarn Niklas Botten – mannen av folket – var oerhört populär under 1600-talet. Då puritanerna stängde teatrarna på 1640-talet, fortsatte pjäser att sättas upp kretsande kring den omtyckte Botten: "The Merry Conceited Humors of Bottom the Weaver" är ett exempel från 1661.

I *En midsommarnattsdröm* rör vi oss från staden till skogen och sedan tillbaka igen. Även i andra pjäser, (t ex *Som ni behagar*) använder Shakespeare skogen som "scen". I det elisabetanska språkbruket betydde

Hantverkarna i *En midsommarnattsdröm*. Xylografi av H.C. Selious

ordet 'wood' också 'mad' – ett exempel på mångtydigheten i Shakespeares språk. De dråpliga hantverkarna har precis som kärlekskvartetten tagit sin tillflykt till skogsdungen för att repetera sin pjäs *Pyramus och Tisbe*. I skogen genomgår Botten och Titania sina metamorfoser: skönheten och odjuret förenas. Shakespeare har låtit kvinnan ta det sexuella initiativet – dessutom har han förenat hantverkaren och drottningen. Typiska bilder för den folkliga skrattkulturen.

Botten är nöjd med havre eller hö,

trots att drottningen frestar med andra läckerheter. Och trots sin förvandling, trots sin bottenlösa dröm, trots sin inblick i den andra världen, behåller han huvudet kallt och förblir "Sweet bully Bottom". Melankolin gör sig visserligen påmind vid uppvaknandet, vilket gör clownen eftertänksam:

Jag har haft en sån märklig syn. Jag har drömt någonting som ingen människa kan fatta vad det var för någonting. Man skulle vara en riktig åsna om man försökte tyda den drömmen. Jag tyckte jag var – ingen människa kan säga vad. Jag tyckte jag var och jag tyckte jag hade – nej, bara en komplett

narr skulle försöka säga vad jag tyckte jag hade. Ingen människas öga har hört och ingen människas öra har sett och ingen människa har smakat med sin hand eller begripit med sin tunga eller berättat med sitt hjärta vad det var för en dröm. Jag ska få Kvitten att skriva en ballad om den här drömmen. Den ska heta "Bottens dröm"; för den har ingen botten; och sen ska jag sjunga den när vi spelar för hertigen, alldeles mot slutet. Ska den gå hem ordentligt är det kanske bäst att jag sjunger den när hon dör.

Här är Shakespeare minst sagt dubbelbottnad, vilket inbjuder till envars tolkningsprivilegium. Narren tar sina danssteg ur konventionens tvångströja – är det nonsens, visdom, eller är han där för att bara roa? Ja, det ligger i sakens natur att ingen vetenskap i världen kan göra anspråk på det riktiga svaret – av den enkla anledningen att det inte finns ett *riktigt* svar. Allt beror på hur man väljer att analysera, och i mitt fall tolkar jag utifrån den folkliga Bottens anhängares synvinkel. En tolkning där folklore och karnevalsuttryck kan utläsas i Bottens gestalt.

Maskerade protester

Älvkungen Oberon, som i ursprungsberättelsen var en tre fot lång, krokryggig varelse, väcker oss och kärlekskvartetten ur "drömmen": De flydde från staden och konventionen till den "galna" skogen och friheten – Shakespeare associerar ofta kärlek med galenskap. De är nu på väg tillbaka till staden för att inlemmas i det traditionella livsmönstret igen. Demetrius har svårt att förstå vad som hänt

Vad allting verkar smått och obestämbar som berg långt borta som ser ut som moln.

Vi har tillsammans befunnit oss i gränslandet mellan sken och verklighet, och ska med hantverkarnas allra högsta ambitioner få ta del av det klassiska temat olycklig och förbjuden kärlek. Det var just det ämnet som utgjorde denna föreställnings början och nu lägger Shakespeare även detta innehåll i "pjäsen i pjäsen". Hantverkarnas prolog framförs av Kvitten och är talande för den effekt som uppnås genom att spela teater i teatern

Om vi misshagar gör vi det med flit
Och bästa vilja så att ni inte tror
Blott för att reta er vi kommit hit
Och för att skrämna er med fasa stor
Vi är här ej. Blott för nöjets skull
Vi är här. Fast vi är en enkel trupp
Med ambition. Varenda man är full.
Här står vi färdiga att visa upp

Exeunt Bottom etc. Illustration av W. Heath Robinson

gränserna suddas ut, vilket gäller Hyppolyta och Hermia som måste kuvas av makten:

Att dö som lagen säger, eller avstå
För alltid från att umgås med nån man.
Känn efter, Hermia, fråga ditt begär
Fråga din ungdom, fråga dina lustar
Om du ska sätta dig emot din far
Och leva resten av ditt liv som nunna
För alltid instängd i ett dystert kloster
En syster ibland andra bleka systrar
Som sjunger hymner till den kalla månen.

Textutdraget ovan är hämtat från *En midsommarnattsdröms* prolog. Det är Theseus som ger uttryck för lagen – den som håller sig till lagen slipper att dö. Shakespeares pjäs utvecklas, sedan Theseus dikterat spelreglerna i prologen, till att övervinna den patriarkaliska tvångströjan som kvinnorna lever med. Tvångströjan kastades av om natten, vilket händelserna i skogen visar. Där rådde karnevalsstämning i mänskenet – allt utspelades som i en dröm. När nu Theseus "jagar skuggorna på flykten" och väcker de rusiga från kaos till ordning, skruvas säkerhetsventilen åt. Ventilen som är nyckeln till livet. Ett liv som fick sin ände för både Pyramus och Tisbe. Den första epilogen framför Puck:

Jag har kommit med min kvast
För att städa upp i hast.

Ett skådespel med ödmjuk penna skrivet
Det lär er allt ni redan vet om livet.

Detta förstärks ytterligare av
ensemblens lejon

Ni damer vilkas ädla hjärtan skaka
Av rädsla inför minsta monstermus –
Jag fruktar skrällen nu kommer tillbaka
När vildsint Lejon vrålar i ert hus.
Så hör då: jag är bara snickare Snugg
Som hälsar er genom sin lejonglugg,
För om jag som ett riktigt lejon kom
Var jag väl död förrn jag hann vända om.

Vill man se allvaret, som lyser igenom det pekoral som spelas upp, finns ingredienserna där. Här talar narren som en representant för det vanliga folket som vet sin plats, vilket blir tydligt i de två sista raderna ovan. Karnevalen är ett andrum och här kan de maskerade protesterna få utlopp. En säkerhetsventil för de som icke bestämmer spelreglerna. Åskådarna kan associera sig med skådespelarna,

Företeelsen "att sopa golvet" återkom ofta i samband med karnevaler och värritualer i bland annat England. Det är en symbol för att en ny årtidscykel börjar, samtidigt som den gamla sopas ut. Pucks sopande är ett tecken på död men också en symbol för förnyelse och nytt liv, som ju bröllop är ett tecken för. Som åskådare till "pjäsen i pjäsen" har brudparen suttit; det gäller också deras "dubbelgångare", som varit åskådare till *En midsommarnattsdröm*. De upplever nu illusionerna på scen samtidigt som verklighetens händelser äger rum – alltså det adliga bröllopet där komedin uruppfördes (många forskare menar att pjäsen var skriven till ett adligt bröllop). Skådespelarna – skuggorna – medverkar till igenkänning, vilket hos många säkerligen får "eftertankens kranka blekhet" att vakna till liv. Identifieringsmöjligheterna är minst sagt mångbottnade. Pucks sista epilogen i komedin andas allvar – men också nytt liv.

Om vi skuggor nu har kränkt er
 Med vårt enkla spel – så tänk er
 Att ni bara sovit här
 Medan fruktan och begär
 Tog gestalt som i en dröm
 I en vag och flyktig ström
 Och om drömmen var för blek
 Var det inte vi som svek.
 Men om ni har översett
 Med de scener som gick snett
 Och vi inte visslas ut
 Blir vi kanske bra till slut.
 Så godnatt nu allihop.
 Kläm nu i med bravorop
 Och applåder, om ni känner
 Att vi mött er här som vänner.

Shakespeares ogenerade blandning

Shakespeares mix av helger, klassisk mytologi och engelsk folklöre i *En midsommarnattsdröm* är analysobjekt som sysselsatt litteraturforskare genom åren. D Wiles framför följande tes i *Shakespeare and Carnival after Bachtin*. I kapitlet *The Carnavalesque in A midsummer Night's Dream*, utgår han från Bachtins universella karnevalsteori, men tar också fasta på den engelska traditionen vid högtidshelger. Wiles argumentation går ut på att pjäsen var skriven till Elizabeth Careys bröllop. Hennes far blev sedermera beskyddare för Shakespeares teatersällskap. Det var brukligt inom aristokratin att anordna bröllop knutna till en speciell helg. I stället för Saint Valentine's Day valde man den 19 februari 1596. Att valet föll på just denna dag berodde på den stora vikt båda familjerna fäste vid astrologin. Den 19 februari stod nämligen nymånen och Venus i förening. En fantastisk dag för astrologer – och brudparets föräldrar tittade säkert i en almanacka precis som hantverkaren Quince gjorde, efter tipset från Botten:

En kalender, en kalender! Titta i almanackan! Leta efter mänsken, leta efter mänsken!

Mellan den 14 februari (Saint Valentine's Day) och den 18 februari, då månen ändrade läge (natten till den 19 februari), är det som synes fyra dagar – vilket skulle kunna förklara pjäsens inledande rader:

Om fyra dagar tänds en annan måne ...

I pjäsen nämns Saint Valentine bara en gång, och det är när Theseus något skämtsamt säger

Titania vaknar. Målning av Henry Fuseli, 1793-4

God morgon, fåglar - nu är våren över!
 Börjar ni para er så sent i år?

(Good morrow friends. Saint Valentine is past:
 Begin these wood-birds but to couple now?)

Här måste man, menar Wiles, bortse från att texten rent verbalt säger oss att det är maj månad. Han radar upp en mängd argument som stöder hans tes. Här låter det sig ej göras, utan jag konstaterar summariskt poängen i hans resonemang. Wiles poäng är att, utifrån de speciella riter som hörde till Saint Valentine's Day, förklara delar av händelserna i pjäsen. Bottens "bird-song" utgör en ganska grotesk kontrast till den vaggsång som fick Titania att somna in. Det är näktergalen Philomel som står för sången. Fågel-motivet knyter ihop Bottens och Titantias kärlekshistoria med Saint Valentine – nämligen traditionen att denna dag fritt hitta sin partner i kontrast med samhällets norm och konventioner. En annan sedvänja förknippad med Saint Valentine förekommer i pjäsen: den man vid upp-

vaknandet först ser blir ens "Valentine". Det finns också en stark dos av jämlikhet sprungen ur Saint Valentine's historia. Den här dagen tycks kvinnor ha haft rätten att välja man, till skillnad mot i verkliga livet – där ju mannen bestämde. Helena ger uttryck för en viss klagan:

Du tvingar mig att gå emot mitt kön
 Och uppträda mot dig som jag var karl;
 Det borde ingen verklig dam behöva.

Wiles resonemang förutsätter att man accepterar att Shakespeare blandar ihop majritualerna med de ritualer som hör till februari och Saint Valentine's Day. Han menar att hans tes finner stöd i en av Shakespeares källor; Chaucer's *Legend of Good Women*, där poeten går ut i naturen "on May Day" för att höra fåglarna sjunga om Saint Valentine's Day. Räk- nar vi då in pjäsens titel i denna analys, ligger det nära till hands att acceptera idén om en sammanblandning av helgerna.